

BLAND GRAVAR OCH STENHUGGARE PÅ DOMBERGET I UPPSALA

Arkeologi på Domkyrkoplan 2019

*Among graves and stonemasons on Domberget in Uppsala
Archaeology at Domkyrkoplan 2019*

Skriften är framtagen 2021 av Upplandsmuseet, i samråd med Svenska kyrkan och Länsstyrelsen i Uppsala län.

Omslagsbilden visar en detalj ur en oljemålning från 1760-talet som ursprungligen var placerad i Julinsköldska palatset i Uppsala (Dekanhuset). Konstnären är okänd. Tavlan ägs av Uppsala universitetsbibliotek.

Baksidans bild visar ett stenhuggarmärke på en medeltida byggnadssten som hittades vid de arkeologiska undersökningarna 2019.

Foton och planer, där ingenting annat anges: Upplandsmuseet.

ISBN 978-91-86145-39-2

Grafisk formgivning och produktion: Fredrik Johansson, One of the Faces
Tryck: RK tryck

© UPPLANDSMUSEET, 2021

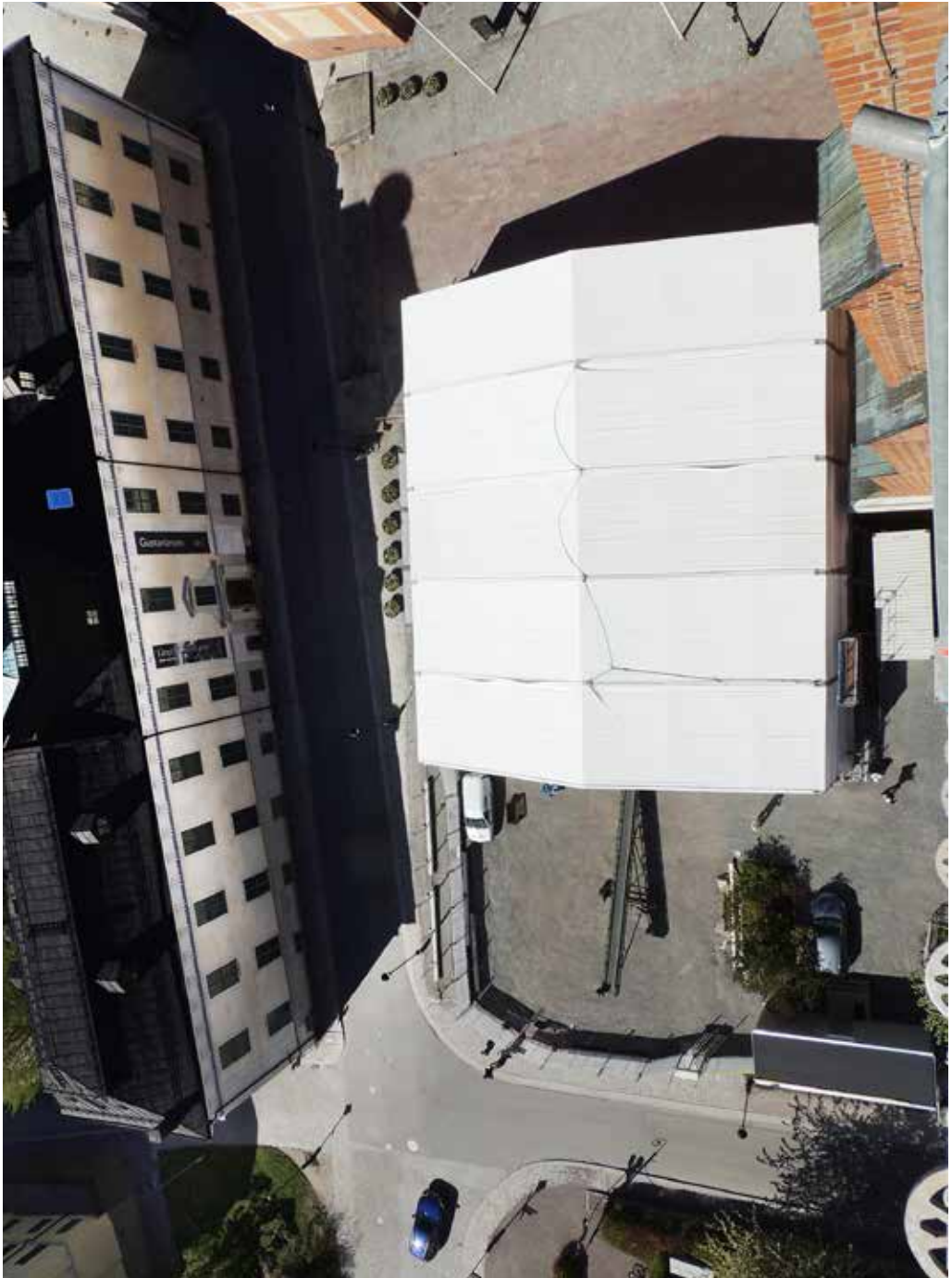
Upplandsmuseet
Drottninggatan 7, 753 10 Uppsala
Telefon 018-16 91 00
www.upplandsmuseet.se

BLAND GRAVAR OCH STENHUGGARE PÅ DOMBERGET I UPPSALA

Arkeologi på Domkyrkoplan 2019

*Among graves and stonemasons on Domberget in Uppsala
Archaeology at Domkyrkoplan 2019*

Linda Qviström och Herman Bengtsson

Den arkeologiska undersökningen gjordes under vintern och våren 2019, inne i ett skyddande tält. Bilden är tagen uppifrån den bygghiss som användes under restaureringen.

As the excavation started in the winter of 2019, the trench had to be protected by a tent.

TORNKRÖNEN OCH DE ARKEOLOGISKA UNDERSÖKNINGARNA

Toppen av Uppsala domkyrkas tornkrön befinner sig högt över marken, närmare bestämt 118,7 meter. Ändå behövde en stor grop grävas och undersökas av arkeologer innan tornprydnaderna kunde börja restaureras 2019. Hur hänger det här ihop?

Förklaringen är en hög lyftkran som användes vid restaureringen. Den behövde förankras med ett enormt fundament och

därför grävdes en 20×21 meter stor grop på Domkyrkoplan, strax intill domkyrkans södra torn. Det som förstördes när gropen grävdes – gravar och andra lämningar – undersöktes och dokumenterades av Upplandsmuseets arkeologer.

Restaureringen av tornkrönen ledde på så sätt till den hittills största arkeologiska undersökningen vid Uppsala domkyrka. Det här innebar ett unikt tillfälle till ny

Inne i tältet grävdes lager för lager bort med grävmaskin och handkraft. Lämningarna dokumenterades efterhand, de mättes in digitalt, fotograferades och beskrevs.

The archaeological features are examined and documented.

kunskap både om hur platsen förändrats genom tiderna, om de verksamheter som pågått här och om några av de människor som levt och begravts i staden.

Vid undersökningarna hittades gravar som var långt äldre än domkyrkan. De äldsta var från slutet av vikingatiden. De äldsta gravarna ger en ny och viktig pusselbit till bilden av Uppsalas föregångare, Östra Aros.

De yngsta gravarna var från 1700-talet och hör till en plats som på många sätt var mycket olik den där de äldsta begravningarna ägde rum. I 1700-talets Uppsala var Domkyrkoplan hela stadens kyrkogård. Här begravdes borgare, hantverkare, drängar, klockare och studenter. Barnadödligheten var hög och många familjer fick begrava små barn på kyrkogården. Undersökningen av gravarna ger inblickar i de dåtida Uppsalabornas liv och hälsa, men också i hur död och begravningar hanterades vid den här tiden.

Vid de arkeologiska undersökningarna hittades också spår efter den byggnadsverksverksamhet som pågått på Domkyrkoplan åtminstone från och med att domkyrkan började uppföras på 1270-talet. En medeltida stenhuggarverkstad har

Lyftkranen som användes för att kunna restaurera domkyrkans tornkrön.

The building crane used to restore the top part of the cathedral's spires.

funnits på platsen och det fanns spår av reparationsarbeten som gjorts efter stadsbranden 1702. Vi hittade till och med spår efter det sena 1800-talets restaureringar, då de nuvarande tornspirorna av järn sattes upp.

Archaeological excavations at Uppsala Cathedral

In 2019, an archaeological excavation was conducted next to the western tower of Uppsala Cathedral. A tall crane that was to be used in restoration work had to be deeply anchored here, necessitating a dig. About 140 graves were examined during the excavation. The oldest ones were from the end of the 10th century, the most recent from the 18th century. The archaeologists from the Uppland Museum (Upplandsmuseet) also found traces of the medieval and later building site next to the cathedral.

GRAVAR OCH KYRKOR PÅ ÅSEN I ÖSTRA AROS

Analysen av skeletten påbörjades i fält och gjordes av osteologerna Emma Sjöling och Sofia Prata från SAU (Societas Archaeologica Upsaliensis).

Osteological investigations on the site.

Vad som fanns på Domberget i Uppsala innan domkyrkan började byggas är omdiskuterat. En teori som funnits länge är att det redan låg en mindre kyrka på platsen. Det här har nyligen kunnat bekräftas genom georadarundersökningar och provundersökningar som visar att äldre murverk finns under koret i dagens kyrka. På 1990-talet hittade arkeologer också kulturlager och en del av en väg, som visar att området var bebyggt före 1200-talets domkyrkobygge.

Den mindre stenkyrkan tolkas som den kung Erik Jedvardsson, Sankt Erik, enligt legenden ska ha besökt innan han

döddes 1160. Det kan också ha legat en kungsgård i närheten och det kan även ha funnits en tingsplats i området. Något som kan tala för det är de många runstenar som finns här. De flesta har sekundärt använts som byggnadsmaterial och en del kan vara hitflyttade men många har troligen stått här redan under 1000-talet, kanske vid en samlingsplats.

Hur hänger allt detta ihop med de tidiga gravar som hittades vid utgrävningen 2019? Det vet vi inte säkert, men genom undersökningarna har vi fått reda på lite mer än tidigare. Vi vet nu att det skedde begravningar på platsen redan runt år

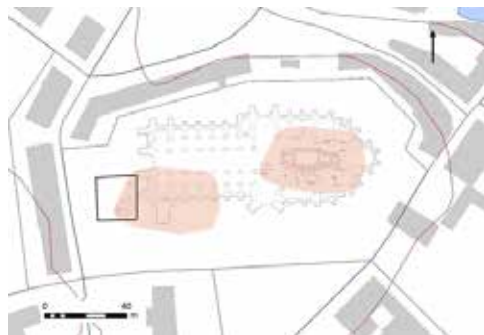
Bland de många runstenar som hittats i området finns den här, av röd sandsten. Den hör till en typ av runstenar som har utpekats som knutna till tidiga kyrkomiljöer. Runstenen är daterad till ca 1020–50 och har beteckningen U 943. Idag står den i Universitetsparken.

Several rune stones have been found in the cathedral and in the surrounding area. Some of these are displayed in the park in front of the old university building (Universitetsparken). This one is from around 1020–50. The material is unusual – red sandstone. It may have been placed next to an early wooden church, possibly on Domkyrkoplan.

1000. Sammanlagt hör ett tjugotal gravar till tiden före mitten av 1100-talet (ca 950–1150).

När skeletten analyserats visade det sig att det nästan bara var män som begravts inom utgrävningsytan under den här fasen. Om vi jämför med andra platser är det troligt att den ojämna fördelningen beror på att gravarna hört till en könsuppdelad kyrkogård, något det finns fler exempel på från tidig medeltid. En annan möjlighet är att gravarna varit knutna till någon ensidigt manlig miljö. Förutom att konstatera att nästan alla de gravlagda varit män kunde osteologerna som undersökte skeletten också se att de i stor utsträckning varit vuxna och förhållandevis långa. Det här tyder på, återigen i jämförelse med andra platser, att de som begravts haft relativt hög status. Kanske har de haft koppling till kungsgården och kanske har de begravts vid en tidig träkyrka?

Den kyrka gravarna kan ha tillhört har i så fall troligen stått ungefär där domkyrkans södra torn reser sig idag. Det är mindre troligt att gravarna hör till den nyss omtalade äldre stenkyrkan. Dels ligger de lite för långt bort från den, dels är det troligt att stenkyrkan är något yngre än gravarna.

På kartan finns 2019 års schakt utritat med svart linje till vänster i bild. Det färgade området motsvarar storleken av en medeltida kyrkogård som undersökts vid Västerhus kyrka i Jämtland. Om de tidiga gravarna hört till en kyrka kan den ha legat inom detta område. Till höger i bild har samma kyrkogård, här med kyrkan utritad, placerats på platsen för den äldre stenkyrka som kunnat påvisas under domkyrkans kor.

The black square to the left marks the excavated area and the coloured area next to it a hypothetical location of the earliest cemetery. The other coloured area marks the position of the Romanesque stone church that probably existed on the site before Uppsala Cathedral was built.

Under slutet av denna äldsta fas tycks gravplatsen, eller den här delen av den, ha övergivits. Det är tänkbart att detta skedde just i samband med att en ny kyrka – stenkyrkan – byggdes på åsen. Den senare var troligen vigd till den heliga treenigheten. Orsaken till att den revs var att den måste lämna plats för den nuvarande domkyrkan när den började byggas på 1270-talet.

Graves and churches on the ridge

The oldest graves that were examined were from the period around 950–1150, the end of the Viking Age and the beginning of the Middle Ages. During the early medieval period it was almost exclusively men that had been buried in the excavated area. This is probably because the graves belonged to a gender-segregated cemetery, next to an early church which would have been situated north, or northwest, of the trench.

DOMKYRKAN I DET NYA UPPSALA

Domkyrkan från väster med omkringliggande bebyggelse.
Tecknad förlaga från omkring 1690 till Erik Dahlberghs *Suecia antiqua et hodierna*.

*Uppsala Cathedral from the west, c. 1690. Original drawing
for Erik Dahlbergh's Suecia antiqua et hodierna.*

År 1164 fick Sverige sin första egna ärkebiskop. Tidigare hade kyrkliga ärenden i landet styrts från Lund i det danska Skåne. Ärkebiskoparna vistades från början i (Gamla) Uppsala. Där uppfördes också en domkyrka som fortfarande finns kvar i ett stympat skick.

Redan en bit in på 1200-talet framfördes önskemål om att få flytta ärkesätet till en annan plats. En av förklaringarna tycks ha varit att kyrkan i Gamla Uppsala hade skadats av en brand. Efter förhandlingar lyckades man 1258 få påvens tillstånd för flytten. Ett villkor var att namnet Uppsala överfördes till den nya platsen. Från 1271 finns uppgifter om att kung Valdemar skänkt mark i Östra Aros fem kilometer söder om Gamla Uppsala. Här skulle inte bara en ny domkyrka anläggas, utan också bostäder för ärkebiskopen och medlemmarna av domkapitlet uppföras. I samband med att flytten av ärkesätet genomfördes 1273 bytte Östra Aros namn till Uppsala.

Uppförandet av den nuvarande domkyrkan påbörjades på 1270-talet. Den utformades i den moderna gotiska stilen med höga spetsbågiga valv och stora fönster. Byggnadsmaterialet var framförallt lokalt producerat tegel samt kalksten som hämtades från Gotland. Arbetet leddes av särskilt inkallade specialister från Frankrike. Mest känd är arkitekten Estienne de Bonnuell, som enligt ett dokument anlätades 1287, och som troligen också finns avbildad på ett skulpterat kapitäl i Vasakoret. Genom bevarade skriftliga källor är det känt att domkyrkans östparti var i stort sett färdigt omkring 1330. Långhuset påbörjades på 1360-talet under ledning av byggmästaren Nikolaus från Västerås. De lite enklare utsmyck-

Kapitäl i Vasakoret från 1200-talets senare del som troligen visar Estienne de Bonnuell. Han var vid den här tiden ledare för byggnadsverksamheten vid domkyrkan.
Foto Olle Norling/Upplandsmuseet.

French masterbuilder Estienne de Bonnuell depicted on a capital in Uppsala Cathedral, c. 1290.

ningarna här visar att ambitionsnivån nu hade sänkts något. Västfasaden med tornens nedre delar uppfördes i början av 1400-talet. Slutförandet försenades av ett ras 1402. Sommaren 1435 kunde den nästan helt färdiga domkyrkan till sist invigas. Tornens översta partier verkar dock inte ha tillkommit förrän under 1500-talets första decennier och några spiror utfördes aldrig under medeltiden. Däremot var domkyrkan redan under 1400-talet försedd med en hög så kallad takryttare som var placerad ovanför korsmitten. Efter en brand 1473 kompletterades fasaden också med gotiska strävbågar som var prydda med ett slags småtorn, fialer.

Genom reformationsriksdagen i Västerås 1527 minskade domkyrkans inkomster drastiskt. Övergången från katolicism till

protestantism innebar samtidigt att ärkebiskopen förlorade det mesta av sin makt och att kungen istället övertog huvudansvaret för kyrkobyggnaden. Det är därför närmast symboliskt att Gustav Vasa begravdes här vid sin död 1560. Ytterligare en förändring under 1500-talet var att domkyrkan fick en egen församling. De katolska mässorna upphörde efterhand och ersattes med protestantiska gudstjänstformer. Kyrkorummet fylldes med sittbänkar och läktare. En stadsbrand 1572 framtvängde reparationer i domkyrkan som delvis bekostades av Johan III. Kungen tog också initiativ till att de första spirorna på västtornen uppfördes 1583. På grund av vindförhållandena på Domkyrkoplan blåste de omkull vid flera tillfällen. Vid reparationer på 1610-talet fick domkyrkan nya höga spiror konstruerade av Gerhard De Besche från Liège. En takryttare i samma stil sattes upp 1648 under ledning av byggmästare Lars Jordansson.

Vid den stora stadsbranden i Uppsala 1702 skadades domkyrkan svårt. Under den följande tiden blev den provisoriskt återställd, så att den kunde användas

vid gudstjänst. Först på 1740-talet fick fasaden en mer genomarbetad utformning med låga tornhuvar i klassiserande stil som var ritade av Carl Hårleman. Mot slutet av 1700- och början av 1800-talet framfördes vid flera tillfällen uppfattningen att domkyrkan var alldeles för enkel och oansenlig. Hårlemans tornhuvar ansågs inte heller passa ihop med den medeltida arkitekturen. Åren 1885–93 blev domkyrkan därför föremål för en omfattande restaurering under ledning av Helgo Zettervall. Nu uppfördes de nuvarande höga spirorna på västtornen, liksom takryttaren i korsmitten. Avsikten var att betona byggnadens medeltida karaktär. Domkyrkans fasad försågs också med en del utsmyckningar i betong, men dessa togs bort under 1900-talet. Orsaken var att de vittrade sönder och utgjorde en säkerhetsrisk. Den senaste större restaureringen av domkyrkan utfördes av Åke Porne 1971–76. Enligt det ursprungliga förslaget skulle flera av de kvarvarande inslagen från Zettervalls tid nu tas bort, men till sist beslutade man sig för att i stort sett behålla byggnaden i befintligt skick.

The Cathedral in New Uppsala

In 1273, the archdiocese of Sweden was officially transferred from Old Uppsala to Östra Aros, the site of today's city. About the same time, construction began on a new cathedral made from brick and limestone. It was fashioned in the Gothic style by French master builders, led by the architect Estienne de Bonnuell. The new spacious chancel was erected on the site of the old Trinitatis Church that was torn down in 1290. By this time, Östra Aros had also changed its name to Uppsala. After several stops in construction, the cathedral was finally inaugurated in 1435. In 1473, 1572 and 1702 it was damaged by fire. Between 1885 and 1893, the cathedral was heavily restored in neo-Gothic style by the architect Helgo Zettervall.

SPÅR EFTER BYGGNADSHYTTAN

Från 1270-talet när den nya domkyrkan började byggas i Uppsala och ungefär 250 år framåt när de sista delarna färdigställdes var delar av Domkyrkoplan en byggarbetsplats. När kyrkan till sist stod klar tog reparationer, ombyggnader och restaureringar vid.

Att en stor del av byggnadsverksamheten ägt rum i den västra delen av området märktes tydligt vid de arkeologiska undersökningarna 2019. Inom ytan fanns spår efter arbetsområden och tegelupplag. Närmast kyrktornet framträdde också spår efter en stenhuggarverkstad.

Förutom en tegelugn som upptäcktes söder om domkyrkan 1943 är det här de första tydliga fysiska lämningarna efter domkyrkans byggnadshytta som hittats.

Stenhuggarverkstaden har legat under tak, troligen i en enkel byggnad. På platsen hittades avfall från stenhuggningen och platsen där en arbetsbänk varit fastsatt. Runt den fanns större skärvor av ett slags marmor, så kallad Vattholmamarmor. Materialet har brutits i norra Uppland och använts på flera ställen i domkyrkan. Vid den västra och norra portalen kan både skulpterade och släthuggna block av den ljusa och något strimmiga bergarten beskådas.

Ett annat material som bearbetats i verkstaden är kalksten, troligen importerad från Öland. I domkyrkan har kalksten av det slaget bara identifierats i den norra portalen, som uppfördes runt 1300. Merparten av kalkstenen i övrigt är från Gotland.

Till vänster syns en del av domkyrkans västra portal, där så kallad Vattholmamarmor har använts. Till höger flisor av samma material, funna vid stenhuggarverkstaden väster om kyrkan.

Marble, Vattholmamarmor, used in the cathedral's western portal. To the right the same type of material, found at the stonemasons' workshop.

Uppsala domkyrkas södra respektive norra portal.

The southern and northern portals of Uppsala Cathedral, respectively.

Vid undersökningen hittades också täljsten, ett material som bland annat använts i domkyrkans södra portal.

Kalksten har inte bara använts som byggnadsmaterial i fönster och skulpterade detaljer utan även krossats och

bränts för att kunna tillverka murbruk. I den västra delen av den undersökta ytan hittades rester av en ugn där kalk bränts. Återanvänt och delvis skadat material som använts för att bygga ugnen hör till olika tidsperioder. Både medeltida

Inmätning och undersökning av en ugn där kalkkross bränts, troligen vid reparationsarbeten efter stadsbranden 1702.

Surveying of a kiln used for burning lime that was used for mortar during the repairs after a devastating fire in 1702.

Nedgrävd träslåda, använd för att blanda murbruk i. Troligen från Helgo Zettervalls restaurering 1885–93.

Buried wooden box, probably used to make mortar during the restoration of 1885–93.

Stenhuggarmejsel, hittad i anslutning till ugnen.

Stonemason's chisel, found next to the kiln.

byggnadssten och en skulpterad del från 1600-talet, kanske från en portal, hittades här. Troligen har ugnen använts vid de omfattande reparationsarbetena efter 1702 års brand. I närheten hittades också två stenhuggarmejslar.

Nästan två sekel senare, vid 1890-talets stora restaurering, förstördes en del av ugnen när en stor trälåda grävdes ned på platsen. I den har murbruk blandats. Nyhuggna kalkstensdetaljer från samma restaurering hittades i närheten

The workshops

From the 1270s when its construction begun, and for the next 250 years, parts of the area next to the cathedral were a building site. When the structure was finished, a new phase of work started, with recurring repairs and renovations. The archaeological investigations in 2019 revealed traces of this building site, including a stonemasons' workshop. Inside, fragments of limestone and marble from the stone-cutting process were found, as well as the place where a workbench had stood.

DEN MEDELTIDA KYRKOGRÅRDEN

Platsen kring domkyrkan användes fram till 1790-talet för begravingar. I bevarade skriftliga källor omnämns den medeltida kyrkogården tidigast 1291. Uppgifterna om den är annars få. En av förklaringarna kan vara att domkyrkan före reformationen på 1500-talet inte hade någon egen församling. Det innebär att de flesta av Uppsalas invånare begravdes på annat håll i staden, som vid Sankt Pers kyrka öster om Fyrisån.

Begravningsplatsen vid domkyrkan tycks under medeltiden i första hand ha använts av prästerskapet och företrädare för katedralskolan och universitetet. Enligt fornforskaren Johan Peringskiöld låg det ännu mot slutet av 1600-talet flera ”Munkestenar” – medeltida gravhällar – här. Området utanför domkyrkans sydportal kallas i ett testamente från 1536

I en av de få medeltida gravar som undersöktes 2019 hade en ung man, omkring 18 år gammal, gravlagts. Han begravdes utan kista vilket var vanligt under större delen av medeltiden. Däremot var hans kropp troligen svept i tyg och huvudet tycks ha varit placerat på något. Begravningen har troligen skett mellan 1436 och 1520.

Något som är speciellt med den här graven är att den grävts ned genom verkstadslagren. Det kan bero på att den här delen av verkstadsområdet tagits ur bruk. Ett annat alternativ är att platsen var vald medvetet och att den unge mannen hade en koppling till verkstaden. Kanske begravdes han här som någon form av hedersbetygelse.

Den nedre delen av graven är bortgrävd vid anläggandet av en modern avloppsledning.

The grave of a young man, about 18 years old, buried at the end of the Middle Ages within the medieval building site.

för *cimiterio Scholarium*, alltså "skolarnas begravningsplats". Benämningen antyder att den utnyttjades av personer med anknytning till katedralskolan och universitetet. En av gravhällarna härifrån var lagd över professor Ericus Olai som dog 1486. Han är idag mest känd som författare till den latinska krönikan *Chronica regni gothorum*, men i medeltidens slutskede var han också föremål för en spirande helgonkult.

Redan under 1200-talet omtalas också att begravingar ägt rum inne i domkyrkan. Endast ett fåtal högt uppsatta personer fick sitt sista vilorum här. Ärkebiskoparna och medlemmarna av domkapitlet verkar i första hand ha placerats i eller i närheten av högkoret. Öster om högaltaret fanns en symbolisk gravvård för Sankt Erik, där även helgonets relikskrin var uppställt. Redan tidigt hade vissa aristokratiska släkter egna gravkapell i domkyrkan, däribland Oxenstierna och Finsta- och Ängelätten. Trots en del sentida förändringar utgör Finstakoret med den stora och från Flandern importerade kalkstenshällen över lagman Birger Persson och hans familj ett bra exempel på en sådan kapellmiljö från 1300-talets början. Hällen var från början placerad i närheten av ett altare, där präster kunde läsa mässor för de avlidnas själar.

Vid den arkeologiska undersökningen väster om domkyrkan hittades bara ett fåtal medeltida gravar. Det beror troligen på att ytan i första hand användes av byggnadshyttan och inte som begravningsplats.

Bland gravarna finns en som vittnar om en tragisk händelse där fem barn gått bort samtidigt eller under kort tid. De

Uppsala domkyrka med omgivande bebyggelse omkring 1680. Kopparstick av Dionysius Padt Brügge publicerat i Johan Peringskiölds *Monumenta Ullerakerensia* 1719.

Uppsala Cathedral and surrounding buildings, c. 1680. Copper engraving published in Johan Peringskiöld's Monumenta Ullerakerensia, 1719.

har begravts sida vid sida, troligen någon gång under andra hälften av 1200-talet eller början av 1300-talet. Barnen var ungefär 8–14 år gamla och deras grav fanns längst ut i kanten av kyrkogården, väster om verkstadsområdet.

Barnen bör ha haft någon anknytning till domkyrkostaden, annars hade de troligen inte begravts här. Det kan röra sig om kor- eller skolgossar. En annan möjlighet är att barnen arbetat vid byggnadshyttan.

Kyrkogården var under medeltiden omgiven av en bogårdsmur och flera byggnader som fortfarande delvis finns

Domtrappan i det medeltida Domtrapphuset, sett från Fyrstorg.
Foto runt 1900 av Otto Janse. Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild.

Cathedral stairway tower from the east.

kvar om än i förändrat skick. En ungefärlig uppfattning om det ursprungliga utseendet får man av ett kopparstick från omkring 1680. Bebyggelsen kring domkyrkan och begravningsplatsen tillkom i etapper. Längst i väster uppfördes ett palatsliknande residens för ärkebiskopen, vars murar delvis ingår i det nuvarande Gustavianum. Byggnaden omnämns tidigast i ett brev från 1298. Härifrån ledde en täckt gångbro som gjorde det möjligt för ärkebiskopen att på ett bekvämt sätt ta sig till och från kyrkan. Inga helt säkra spår efter gången hittades vid de arkeologiska undersökningarna men ett funda-

ment av stora stenar kan ha stått under en av de pelare som bar upp gången.

På begravningsplatsens norra och östra sida uppfördes bostäder för medlemmarna av domkapitlet. Vissa av byggnaderna finns fortfarande kvar, fast omgjorda och delvis anpassade till nya funktioner. Fasaderna präglas av de reparationer som efter 1702 års brand utfördes under ledning av Carl Hårleman. Mellan kanikbostäderna och domkyrkans östparti fanns fram till 1700-talets början ett fristående klocktorn.

Vid utgrävningen hittades en så kallad slutsten gjord av Vattholmamarmor. Den har suttit i mitten av ett murat valv, kanske i en portal eller i den byggnad som stått i kyrkogårdens södra hörn. Den återanvändes tillsammans med annat rivningsmaterial när en ny kyrkogårdsmur byggdes i början av 1800-talet.

This so-called keystone found in the excavations is made from a type of regional stone called Vattholma marble, and has been placed in the centre of a walled vault, perhaps a doorway or in the building that stood in the southern corner of the churchyard. It was reused together with other rubble when a new churchyard wall was built at the start of the nineteenth century.

På kyrkogårdens södra sida uppfördes under 1400-talet en stor tegelbyggnad som var avsedd att användas vid domkapitlets sammankomster. Hit förlades även undervisningen för det år 1477 grundade universitetet i Uppsala. I sydvästra delen av kyrkogården fanns ytterligare ett senmedeltida byggnadskomplex av tegel, Sankta Barbaras kapell och hus.

Tillträde till kyrkogården skedde via flera portar eller stigluckor. Den östra entrén är fortfarande bevarad i det så kallade

Domtrapphuset. Vid en restaurering under 1900-talet återfick byggnadens västfasad delvis sin medeltida karaktär med oputsade tegelmurar och vitkalkade dekorativa blinderingar. Övriga äldre portar och trappor har rivits under 1700- och 1800-talen. Ett parti av den ursprungliga bogårdsmuren är dock fortfarande synligt i Skytteanums västfasad. Man kan därför dra slutsatsen att muren efterhand införlivades med de nya byggnader som uppfördes.

Vid undersökningen 2019 syntes fragmentariska lämningar av en murad byggnad i den sydvästra delen av schaktet. Det som har stått här kan vara den runda tornliknande byggnad i kyrkogårdens södra hörn som Johannes Schefferus nämner i sin bok *Upsalia* (1666). Den var, berättar Schefferus, brandskadad och förfallen innan den revs. På 1660-talet byggdes istället en ny mur på platsen.

Av beskrivningen att döma kan byggnaden ha utgjort ett porthus. Ett rum fanns i den övre delen medan den undre var öppen och troligen innehöll helgonbilder som kunde ses av förbipasserande. De arkeologiska fynden från platsen visar att rummet i byggnaden innan den revs var försett med en mörkglaserad kakelugn och glasfönster. Möjligen har även väggmålningar funnits, kanske i den öppna portdelen. Putsfragment med röd bemålning fanns bland de fynd som hittades.

Under medeltiden användes kyrkogården även för andra ändamål än begravingar och byggnadsverksamhet. Uppgifter från 1469–70 visar att de omgivande byggnaderna fick tjänstgöra som befästnings-

verk i samband med ett då pågående inbördeskrig. Vid stridigheterna skadades framförallt Domtrapphuset som fick repareras efter att en tid ha varit obeboeligt. Rimligtvis har även processioner och olika fromhetsövningar ägt rum, även om det inte direkt framgår av de skriftliga källorna. I ett brev från 1500-talets början talas det exempelvis om ett par pilgrimer som skulle besöka den som helgonvördade Ericus Olais grav på kyrkogården. Enligt en beskrivning från 1600-talet innehöll den då ännu kvarstående stigluckan vid Sankta Barbaras hus fragmentariska spår av figurmålningar. Möjligen var det fråga om helgonbilder som var avsedda för utomhusandakter. Under senmedeltiden verkar många också ha samlats kring den Sankt Eriksskulptur som var uppställd i domkyrkans västportal. Eftersom bilden uppfattades som undergörande brukade sjuka personer gnida sina kläder eller skadade kroppsdelar mot den för att bli friska. För att förhindra sådana uppenbart katolska kultyttringar förstördes den vid reformationen.

The medieval cemetery

From the 1270s until 1793, Uppsala Cathedral was regularly used as a burial site. A churchyard outside the building is mentioned in a document from 1291. Since the cathedral did not have its own parish during the Middle Ages, it was mostly members of the clergy and occasional lay donors who were buried here. The churchyard seems to have been used primarily by the Cathedral School and the University of Uppsala that was founded in 1477. A few artisans also seem to have been buried here, most likely employed by the cathedral chapter. According to eyewitnesses from the 17th and 18th centuries, a few medieval gravestones were at that time still preserved in the churchyard.

STADENS KYRKOGRÅRD

Människans åldrar med en begravningsscen i mitten. Målning av klockaren Ehrnberg i Skirö socken i Småland 1782. Foto Bertil Wreting, Nordiska museet.

"The Ages of Man" with a funeral scene in the centre. Painting by the bell ringer Ehrnberg from Skirö parish in Småland, 1782.

Först i samband med reformationen på 1500-talet fick Uppsala domkyrka en egen församling. Det innebar att även stadens borgare och hantverkare skulle begravas här. Utvecklingen påskyndades av en större brand 1543 som ledde till att kyrkorna öster om Fyrisån revs.

En av de viktigaste följderna av reformationen var att inställningen till döden förändrades, vilket i sin tur påverkade gravskicket. Under medeltiden föreställde man sig att de avlidnas själar först hamnade i skärselden, där de pinades och renades. Genom förböner och mässor

kunde de efterlevande dock hjälpa till med att lindra plågorna något. Eftersom man ofta betalade för sådana tjänster fick kyrkan och prästerna samtidigt in betydande extrainkomster. I och med reformationen avskaffades både läran om skärselden och vördandet av helgon. För Sveriges del skedde utvecklingen i etapper genom ett par riksdags- och mötesbeslut 1527, 1544 och 1593. Det innebar i praktiken att graven nu uppfattades som en förvaringsplats för den döde fram till yttersta domen. Den kunde förses med olika former av utsmyckningar för att

markera den avlidnes samhällsställning, men några mässor eller förböner fick inte längre förekomma.

Precis som under medeltiden utfördes begravningar under 1500-, 1600- och 1700-talen både i och utanför Uppsala domkyrka. I takt med att stadens befolkning ökade krävdes en fastare organisation. För att reglera förhållandena inom den växande församlingen sammanställdes under 1638 en stadga med uppgifter om vad det kostade att skaffa sig en grav inne i kyrkan. Av dokumentet framgår att de östra delarna i närheten av högkoret var dyrast och mest ansedda. Här begravdes i första hand personer med hög social ställning som ärkebiskopar, präster och professorer. De flesta av de

gamla helgonkapellen omvandlades efter reformationen också till gravplatser för kungahuset och aristokratin. På så sätt återspeglade gudstjänstrummet de nya maktförhållandena i samhället. Uppgifter från 1600- och 1700-talen visar att även en del borgare och hantverkare kunde begravas inne i domkyrkan. De placerades då vanligtvis i det mindre ansedda västpartiet.

Majoriteten av Uppsalas invånare begravdes emellertid vid sin död på kyrkogården. De äldsta uppgifterna om att borgare och hantverkare utnyttjat begravningsplatsen härrör från 1570-talet. Sedan Uppsala universitet hade återupprättats 1593 utnyttjades kyrkogården även av studenter. Enligt en bevarad prislista

Bagarmästare Petter Florins gravhäll från 1727.

Graveslab in memory of baker Petter Florin, 1727.

från 1667 kostade det 3 daler kopparmynt att få begravas söder eller väster om domkyrkan. På norra och östra sidan fick man betala 2 daler och 9 öre. För barn erlades halva avgiften. Ytterligare kostnader tillkom för klockringning och hyra av bårtäcken.

Dessvärre har de flesta av domkyrkans äldre begravningsräkenskaper gått förlorade. Det skedde troligen i samband med den stora stadsbranden i Uppsala 1702. Därför finns endast sporadiska uppgifter om begravingarna på kyrkogården under 1500- och 1600-talen. Först från och med 1705 finns en sammanhängande svit av räkenskapshandlingar som gör det möjligt att i detalj studera begravningsskicket. Av räkenskaperna framgår att det liksom tidigare var dyrast och mest attraktivt att bli begravd på södra och västra sidan av domkyrkan. Den norra delen verkar ha haft karaktär av fattigkyrkogård. Här placerades även barn som i handlingarna beskrivs som oäkta, liksom två personer som begick självmord 1740 respektive 1757.

Hur gravplatserna var markerade vet man inte särskilt mycket om. Enligt en

stadga från 1672 fick de inte vara alltför utrymmeskrävande. Troligen har det varit vanligt med träkors med eller utan inskrifter, men också enkla stenar som var placerade direkt på marken. Ett representativt exempel utgör förmodligen gravhällen över bagarmästaren Petter Florin och hans familj som idag förvaras inne i kyrkan. Den tillverkades 1727 och är endast försedd med en enkel inskrift.

Mot slutet av 1700-talet framfördes önskemål om att inrätta begravningsplatser i utkanten av städerna. För Uppsalas del fattades ett slutgiltigt beslut i frågan 1793. Då bestämde man sig för att i fortsättningen använda den gamla hospitalskyrkogården som stadens begravningsplats (nuvarande Gamla kyrkogården). Officiellt togs den i bruk sommaren 1794.

Begravningsplatsen vid domkyrkan snyggades till och blev småningom stenlagd och planterad. Samtidigt upphörde också begravingar inne i kyrkan. Enstaka personer har under 1800- och 1900-talen dock kunnat få dispens. Ett ofta uppmärksammat exempel är ärkebiskop Nathan Söderblom som efter sin död 1931 begravdes i högkoret.

The town cemetery

One of the most significant changes in connection with the Reformation of the 16th century was that the cathedral acquired its own parish. This consisted mainly of the burgers, merchants and artisans living in Uppsala, along with professors and students from the university and members of the Protestant clergy. As a result, the churchyard was thereafter used to a far greater extent than before, and accounts from the 16th and 17th centuries show that most of the inhabitants of Uppsala were now buried here. According to the documents, it was more expensive to be buried in the south and the west parts of the churchyard. Apparently, these were considered more attractive. The north part was cheaper and seems to have been used by the less well-off.

DÖD OCH BEGRAVNING I 1700-TALETS UPPSALA

En stor del av de gravar som undersöktes på Domkyrkoplan 2019 var från 1700-talet. Vid den arkeologiska undersökningen syntes tydligt en kraftig ökning av antalet begravningar under den här tiden, vilket stämmer väl överens med de skriftliga uppgifterna. Dessa talar för att de som begravts inom området som undersöktes inte var de allra rikaste men inte heller bland de allra fattigaste i staden. Många har hört till hantverkarfamiljer. Bara en av dem som har gravlagts väster om kyrkan vid mitten av 1700-talet, änkan Lennberg, uppges ha varit så fattig att ingen gravavgift behövde betalas. Jämfört med gravar som tidigare undersökts inne i domkyrkan uppvisar flera av de begravda synliga tecken på att under sin barndomstid ha utsatts för stress, belastning och bristsjukdomar. Fyra män hade ett skålformat slitage eller urholkning på tänderna, efter rökning med kritpipa. Den här typen av slitage inträffade när korta pipor användes, medan pipor med långa smala skaft inte slet lika mycket på tänderna. Med en kort pipa kunde händerna användas till annat, till exempel arbete, och användandet av korta pipor var därför under 1600- och 1700-talet framför allt knutet till personer med lite lägre social status. Inte bara tobaksrökning och en ökande sockerkonsumtion kan avläsas i skelettmaterialet. Det dåtida skomodet med

klackskor av stelt läder (se bilden) medförde förändringar i fötterna, som syns på skeletten i flera av gravarna, både hos män och kvinnor.

Något som syns tydligt både i de skriftliga uppgifterna och arkeologiskt är den stora barnadödligheten. Nästan en tredjedel av alla de undersökta gravarna från den här perioden var barngravar. De flesta har varit under ett år gamla när de dog. I de bevarade förteckningarna från mitten av 1700-talet finns exempel på familjer som förlorat ett nyfött barn flera år i rad, och familjer där flera barn i olika åldrar dog under en kort period. Barnbegravningar var en tung och alltför vanlig del av vardagen i 1700-talets Uppsala.

Enligt de utgifter som finns redovisade i begravningsräkenskaperna från den här tiden var det ovanligt att små barn kostades på med klockringning och hyra av bårtäcke. På så vis kan man beskriva deras begravningar som mer nedtonade. Små barn kunde också placeras i samma grav som en äldre individ som dött ungefär samtidigt. Även det arkeologiska materialet visar att barnen behandlats på andra sätt än äldre personer vid begravningarna. Vissa saker stämmer överens med det vi kan se i de skriftliga uppgifterna, som att de små barnen ofta inte fått en egen grav utan placerats tillsammans med en annan person. Något som

Det kolorerade kopparsticket av Joseph Friedrich Leopold föreställer en student vid Uppsala universitet ca 1700. Texten under bilden lyder i fri översättning: "Genomträngande köld de flitiga skänkes av Nordan; sommaren gör dem dock fria från vedermödornas ok."

A student at Uppsala University around 1700. The text reads in free translation: "Penetrating cold is the North's gift to the diligent; but the summer lifts from them the yoke of tribulation."

Porträtt av Carl Gustafsson Horn, som föddes 27 februari 1662 och bara blev en dag gammal. De fina kläderna med pärlprydd hätta är de han begravdes i. I handen håller han en blomma. Små begravningsbuketter av det här slaget hittades i flera av de undersökta gravarna på Domkyrkoplan. Målningen är gjord av Joachim Neiman och tavlan ägs av Nordiska museet.

Portrait of Carl Gustafsson Horn, who was born on the 27th of February 1662 and only lived for one day.

inte syns i begravningsräkenskaperna men däremot genom arkeologin är att det funnits vissa områden där i första hand barn begravdes. Ett sådant fanns direkt väster om det södra tornet.

Om barnens begravningar utåt sett var mer nedtonade, utan klockklang och praktfulla bårtäcken, tycks omsorgen om de minsta när de bäddades ned för sin sista vila ha varit minst lika stor som för de vuxna. Små barn begravdes många gånger inte i kistor, även om det också förekom, utan i andra typer av behållare. Svepaskar har använts och i en av gravarna kan barnet ha lagts i en vagga. I flera av gravarna fanns knappnålar runt kanten av behållaren, troligen efter textilier som det lilla barnet bäddats

Flera av de gravlagda har försetts med en liten handhållen bukett. I andra gravar fanns en blomma fäst på bröstet. Många av blommorna har varit konstgjorda. Det som finns kvar är ofta de delar som varit av metall, i regel tunna koppartrådar som ibland försilvrats. Textil och andra organiska material har bara bevarats i undantagsfall. På bilden till vänster syns delar av en konstgjord blomma, tillverkad av tunn koppartråd. Till höger en del av en liten fastnålad begravningsprydnad med riktiga växter, från samma grav. Foto Max Jahrehorn, Oxider AB.

Parts of an artificial flower, made from very thin copper wire. To the left, a small decoration from the same burial.

ned med. Flera barn tycks ha lagts på mjuka underlag. En del av dem har även smyckats med gravprydnader. Två små barn har försetts med miniatyrkronor och smyckade bälten. Troligen har de klänts i en liten brudräkt, som "Kristi brud", en sed som förekom fram till 1900-talet.

Av de skriftliga uppgifterna framgår att flera studenter hörde till dem som begravdes på den västra delen av kyrkogården vid mitten av 1700-talet. På ett ställe omtalas en "studentgrav". Om detta var en enskild students grav eller en motsvarighet till de senare nationsgravarna är inte känt. Studenternas begravningar hörde till de mest påkostade och det var studentnationerna som stod för betal-

En av gravarna från 1700-talet, med två kransar. I de flesta av kransarna fanns en stomme av koppartråd. På den har levande växter fästs.

One of the burials from the 18th century, with two wreaths. In most cases, the wreaths were made with a core of copper wire, to which fresh leaves were fixed.

Miniatyrkrona hittad i en barngrav.
Foto Max Jahrehorn, Oxider AB.

A miniature 'bridal' crown, found in the grave of a young child.

ningen. Vi kan inte säkert identifiera någon av de undersökta gravarna som en studentgrav, men i det sydvästra hörnet hittades flera påtagligt påkostade gravar som ligger ungefär där den omtalade "studentgraven" ska ha funnits. Ett par av dem hade begravts med kransar på hu-

vudet och dessutom med en extra krans på bröstet. I en grav var växtmaterialet så väl bevarat att det gick att säga att kransen var gjord av buxbom.

Death and burial in 18th-century Uppsala

The majority of the excavated graves dated from the 18th century. The individuals buried in this area were not among the richest in the city, but were also not the poorest. Some of them, according to contemporary documents, were students. Many more belonged to the families of craftsmen and a large proportion were young children. Small children often received a more modest funeral, for example without bell ringing. However, the archaeological material shows that their burials were carried out with great care.

The osteological examination of the skeletons revealed, among other things, traces of various types of abrasion, stress and in some cases malnutrition. Some men had habitually smoked a clay pipe, that had worn away a rounded hole in their teeth. Others had injuries to their feet as a result of the contemporary shoe fashion.

MER ATT LÄSA

I den här skriften har vi presenterat delar av resultaten från den arkeologiska undersökning som gjordes på Domkyrkoplan i Uppsala 2019.

Vi har också berört domkyrkans och kyrkogårdens historia.

Vill du veta mer om den arkeologiska undersökningen finns en rapport att läsa. Den kan laddas ned från Upplandsmuseets webbplats, under rubriken "Publikationer"

<https://www.upplandsmuseet.se/publikationer/rapportserien/>

Vill du veta mer om Uppsala domkyrka finns ett helt bokverk i nio band att ta del av. Det gavs ut mellan 2010 och 2016 och kartlägger domkyrkans historia från första spadtaget under medeltiden fram till idag.

Mer om renoveringen av tornspirorna kan du läsa i boken *En himmelsk utmaning. Dokumentation av Uppsala domkyrkokröns renovering 2015–2021*.

Stenarbetare transporterar block på kälke. Stensulptur från omkring 1350.
Källunge kyrka, Gotland.

*Stoneworkers transporting a block on a sledge. Stone sculpture from around 1350.
Källunge Church, Gotland.*

Under vintern och våren 2019 gjordes en arkeologisk undersökning på Domkyrkoplan, väster om Uppsala domkyrka. Anledningen var att en stor lyftkran behövde förankras här, för att kyrkans tornspiror skulle kunna renoveras. Vid undersökningen hittades en hittills okänd, tidigkristen begravningsplats där de äldsta gravarna hörde till tiden omkring år 1000. Flertalet av de 140 gravar som undersöktes var dock betydligt yngre, från 1600- och 1700-talen, då kyrkogården användes av de flesta som bodde i Uppsala.

Vid den arkeologiska undersökningen hittades också spår både efter domkyrkans medeltida byggnadshytta och senare byggnadsverksamhet.

Lämningarna ger inblickar i platsens, stadens och dess invånares liv från medeltidens och Östra Aros begynnelse fram till 1800-talets omvandling av Domkyrkoplan till en öppen plats.